

Kritische bibliografie

'POLITICAL LIBERALISM' : RAWLS' HERIJKING VAN 'A THEORY OF JUSTICE'¹

Antoon Braeckman

John Rawls, *Political Liberalism* (The John Dewey Essays in Philosophy, 4), New York, Columbia University Press, 1993, XXXIV-401 p., £19,95/ \$ 32,50 (gebonden). ISBN 0 231 05248 0

Political Liberalism (afgekort als PL) is in meerdere opzichten een grondige herwerking van *A Theory of Justice*², Rawls' magnum opus, dat bij het verschijnen nu goed twintig jaar geleden, in angelsaksische politiek-filosofische kringen heel wat opschudding veroorzaakte. Rawls bestond het immers om tegen de toen gangbare meta-ethische discussies in, het probleem van de sociale rechtvaardigheid opnieuw op de politiek-filosofische agenda te plaatsen. Dit 'zurück zu den Sachen selbst' kon meteen op veel bijval rekenen, niet in het minst omdat Rawls de hele demarche naar opzet en teneur uitdrukkelijk liet aansluiten bij de grote politiek-filosofische traditie van de Engelse Verlichting. Met die interesse kwam echter ook de kritiek. En die kritiek heeft Rawls in de loop van de voorbije twee decennia gaandeweg getracht te ondervangen of te integreren. Het resultaat daarvan is *Political Liberalism*, waarin hij zijn oorspronkelijke project grondig herschrijft.

Rawls is bij die herwerking niet over één nacht ijs gegaan. Net als *A Theory of Justice* bestaat *Political Liberalism* voor het overgrote deel uit eerder gepubliceerd, en dus voordien reeds becommentarieerd en bekritiseerd, materiaal. Zo valt *Political Liberalism* uiteen in acht 'Lectures', waarvan het gros, op één na (Lecture VII, dd. 1978), reeds verscheen in de jaren tachtig. Slechts één 'Lecture' (Lecture VI) lag nog nooit in gepubliceerde vorm voor, maar ook in dat geval fungeerde een vroegere versie ooit (1989) als discussietekst op een symposium. Daarenboven worden slechts twee 'Lectures' (VII en VIII) ongewijzigd herafgedrukt; alle andere zijn grondig herwerkt. Het resultaat is bijgevolg een tot eenheid gestileerde compilatie van teksten, die gewild de sporen draagt van het reeds gevoerde filosofische debat.

In wat volgt recapituleer ik in een eerste luik bondig de oorspronkelijke opzet van *A Theory of Justice* en de teneur van zijn kritische receptie (I). In een tweede luik tracht ik dan aan te geven in welk opzicht *Political Liberalism* deze oorspronkelijke opzet op andere sporen zet (II). Beide uiteenzettingen voorzie ik van kritische kanttekeningen.

1. 'A Theory of Justice' : opzet en kritiek

Opzet van *A Theory of Justice* is het ontwerp van een rechtvaardigheidsconcept voor de uitbouw en evaluatie van de structuur en de constitutieve instellingen van een samenleving. Aan dit rechtvaardigheidsconcept stelt de auteur twee belangrijke eisen. Vooreerst wil hij aansluiten bij onze fundamentele morele intuïties inzake sociale rechtvaardigheid, maar ook en vooral wil hij dat het rechtvaardigheidsconcept richtinggevend blijft in omstandigheden waarin deze intuïties ons in de steek laten, omdat ze onduidelijk worden.

Om tot een dergelijk rechtvaardigheidsconcept te komen grijpt Rawls terug naar de klassieke contracttheorieën van Locke, Rousseau en Kant, maar herformuleert de idee van een natuurstaat en het daarin af te sluiten sociaal contract als een louter hypothetisch gedachtenexperiment (TJ 11-2). De kern van dit gedachtenexperiment is de 'original position' — Rawls' versie van de natuurstaat — waarin individuen de principes van sociale rechtvaardigheid vastleggen voor een (toekomstige) samenleving. Ze doen dit evenwel zonder enige voorkennis omtrent de eigen positie in die samenleving : ze beslissen onder een 'veil of ignorance'. Die 'sluier van onwetendheid' maakt dat de participanten niet alleen geen weet hebben van de concrete omstandigheden van de samenleving waarin ze zullen opereren (en van hun plaats daarin) maar evenmin van hun eigen capaciteiten en mogelijkheden, van hun morele opvattingen, enzovoort. Wel beschikken ze over een algemene kennis omtrent de menselijke psychologie en omtrent het samenleven in gemeenschap, en hebben ze een zeker gevoel voor rechtvaardigheid. De 'sluier van onwetendheid' verbergt met andere woorden al wat de participanten van elkaar onderscheidt en hen dus in de gelegenheid zou stellen om bevooroordeeld te argumenteren (TJ 19); of positief geformuleerd : de 'sluier van onwetendheid' zorgt ervoor dat de individuen als gelijken aan het debat participeren.

Dit betekent evenwel niet dat de 'veil of ignorance' een moreel neutrale of moreel indifferente situatie instelt. Wel integendeel. De idee dat principes van sociale rechtvaardigheid dienen vastgelegd onder uitsluiting van welbepaalde verschillen tussen individuen is immers zélf reeds een morele stellingname. Ze impliceert namelijk dat die verschillen moreel gezien niet terzake zijn; of

normatief geformuleerd : dat ze voor het vastleggen van sociale rechtvaardigheidsprincipes geen rol *mogen* spelen. De situatie van de 'original position' die de 'sluier van onwetendheid' instelt,³ karakteriseert Rawls daarom als 'fair' (billijk) (TJ 12), waarmee hij meteen het normatieve gehalte van deze uitgangspositie erkent. De gekozen rechtvaardigheidsprincipes kunnen, gezien het 'faire' karakter van de 'oorspronkelijke situatie', eveneens 'fair' genoemd worden. Het rechtvaardigheidsconcept dat daaruit resulteert noemt Rawls 'justice as fairness'. Die notie "geeft aan dat de rechtvaardigheidsprincipes overeengekomen zijn in een initiële situatie die 'fair' is" (TJ 12).

Rawls gaat er verder vanuit uit dat het eigenbelang de participanten aan de 'oorspronkelijke situatie' motiveert. Eens de 'faire' beginsituatie ingesteld gedragen de participanten zich tegenover elkaar als actoren die voor zichzelf een zo groot mogelijk nut, een zo groot mogelijk voordeel nastreven. Het keuzeproces dat moet leiden tot een overeenkomst inzake rechtvaardigheidsbeginselen wordt dus gestuurd door een logica van rationele keuzes, zoals die in de 'rational choice theory'⁴ is ontwikkeld. De 'theory of justice' is in die zin aldus Rawls, "een deel, en misschien wel het belangrijkste deel, van de rationele keuzetheorie" (TJ 16). Het eindpunt van dit keuzeproces is de articulatie van principes van sociale rechtvaardigheid die stroken (technisch : zich in reflexief evenwicht bevinden) met onze fundamentele morele intuïties en toch toelaten ook dan onze beslissingen te oriënteren wanneer deze morele intuïties niet volstaan.

De stelling van *A Theory of Justice* is nu dat *alle* individuen die zonder enige voorkennis omtrent de eigen positie basisprincipes moeten opstellen voor een (toekomstige) samenleving onvermijdelijk zullen opteren voor de principes van 'justice as fairness'. Dit zal althans steeds het geval zijn, voegt Rawls eraan toe, indien de betrokken individuen *rationele* keuzes maken. — Concreet gaat het om de twee principes die Rawls van meet af aan in *A Theory of Justice* introduceert als de beginselen (correcter : de maximale minimumvereisten (TJ 152)) van sociale rechtvaardigheid. Het eerste principe is een politiek vrijheids- en gelijkheidsbeginsel (TJ 106) en luidt als volgt : "Elke persoon moet een gelijk recht hebben op het meest uitgebreide totaalsysteem van gelijke basisvrijheden dat verenigbaar is met een zelfde systeem van vrijheid voor allen" (TJ 302); het tweede principe, door Rawls ook nog het 'differentieprincipe' genoemd, is een sociaal-economisch gelijkheids- en solidariteitsbeginsel (TJ 106) en luidt als volgt : "Sociale en economische ongelijkheden moeten zo ingesteld worden dat ze tegelijk (a) het grootste voordeel opleveren voor de minst begunstigten, samengaan met het principe van de rechtvaardige zuinigheid, en (b) verbonden zijn met ambten en posities die toegankelijk zijn voor allen onder voorwaarden van faire gelijkheid van kansen" (TJ 302). De verhouding tussen beide principes is daarenboven zo, dat het eerste (politieke) principe steeds absolute voorrang geniet ten opzichte van

het tweede (sociaal-economische) (TJ 250). In *A Theory of Justice* worden beide principes gaandeweg meer verfijnd geëxpliciteerd, en wordt ook hun onderlinge verhouding nader gepreciseerd. In *Political Liberalism* blijven beide principes gehandhaafd, zij het met een lichte wijziging in de formulering van het eerste principe : "Elke persoon heeft een gelijk recht op een compleet evenredig schema van gelijke basisrechten dat verenigbaar is met een zelfde schema van vrijheid voor allen" (PL 291).

In de versie die Rawls ervan geeft, dient de 'original position' zich dus aan als een toepassing van de rationele keuzetheorie binnen het domein van de sociale rechtvaardigheid. De 'original position' fungeert er als heuristisch procédé voor het ontwerp van de principes van 'justice as fairness', die op hun beurt moeten fungeren als regulatieve idee van sociale rechtvaardigheid. Maar er is meer. Door die zoekprocedure voor te stellen als gestuurd door de logica van nutsmaximalisatie, lijkt Rawls ook een *essentieel* verband te leggen tussen de rationele keuzetheorie en het sociaal-rechtvaardigheidsconcept van 'justice as fairness'. Wat zou impliceren dat er een betekenisvol verband bestaat tussen de maximinregel⁵ die het rationele keuzeproces bepaalt en het aanvaarden van billijke sociale rechtvaardigheidsregels, waardoor de minst begunstigen relatief het meest begunstigd worden.

*

Parallel met de groeiende belangstelling voor Rawls' project, is er ook kritiek. Die varieert van het wijzen op onduidelijkheden en inconsistenties in de argumentatie tot het problematiseren van het project zelf. Ik stip hier twee van de meer fundamentele bedenkingen aan, die Rawls er kennelijk toe hebben gebracht in *Political Liberalism* het geweer deels van schouder te veranderen.

Een eerste bezwaar geldt natuurlijk de koppeling in *A Theory of Justice* tussen het normatieve gehalte van de principes van 'justice as fairness' en het genre rationaliteit uit de rationele keuzetheorie. Zonder het zelf te willen heeft Rawls door die koppeling de indruk gewekt als zouden de principes van 'justice as fairness' op enigerlei wijze afleidbaar zijn uit die rationele keuzetheorie, wat zou neerkomen op een merkwaardig soort deductie van normatieve stellingnames uit een bepaald type van rationaliteit. Kortom, de kritiek luidt dat de tekst van *A Theory of Justice* te vaak een te vlugge vereenzelviging van heuristisch-methodologisch procédé, rationele legitimatie en rationele fundering suggereert. In *Political Liberalism* geeft Rawls dat ook toe, en neemt hij uitdrukkelijk afstand van elke interpretatie van *A Theory of Justice* in die zin (PL 53). Hij onderschrijft de stelling dat de principes van 'justice as fairness' binnen zijn theorie een normatief apriori vormen, dat niet verder terugvoerbaar is op een of andere

(zuivere) vorm van rationaliteit. Hij erkent in die zin uitdrukkelijk de principiële onherleidbaarheid van het (ethisch) normatieve ten opzichte van het (logisch) rationale en omgekeerd (PL 51).

Het tweede bezwaar houdt verband met de universalistische pretenties van *A Theory of Justice*. Zo noteert Rawls op de laatste bladzijde van het boek : "Onze positie in de samenleving zien vanuit het perspectief van die positie [= 'original position'] is ze zien *sub specie aeternitatis* : is de menselijke situatie niet alleen beschouwen vanuit alle sociale gezichtspunten, maar ook vanuit alle tijdelijke gezichtspunten" (TJ 587). Kennelijk achtte Rawls de abstractie die hij had doorgevoerd in het gedachtenexperiment van de 'original position' van dien aard, dat het de positie van het mens-zijn als dusdanig kon representeren. De 'sluier van onwetendheid' ontdeed de individuen blijkbaar niet alleen van wat hen van elkaar onderscheidt, maar liet hen precies daarom ook verschijnen in wat Rawls toen klaarblijkelijk aanzag als hun universele menselijke gedaante. Op die manier echter kregen de normatieve stellingnames waarop het gedachtenexperiment enerzijds steunt en anderzijds zelf uitloopt een universaliteit aangemeten die, op zijn zachts uitgedrukt, niet alle commentatoren zomaar konden of wilden onderschrijven.

Globaal genomen, zo kunnen deze en andere kritieken worden samengevat, maakt *A Theory of Justice* te veel en te uiteenlopende aanspraken op de te smalle basis van een gefingeerde 'original position' waarin gedecontextualiseerde actoren rechtvaardigheidsbeginselen vastleggen louter en alleen op grond van op nutsmaximalisatie gerichte rationale keuzes. Tekenend daarvoor is alleen al de opzet om langs deze weg een sociaal rechtvaardigheidsconcept 'for all seasons' te ontwerpen. Een dergelijk universalistisch project gaat niet alleen voorbij aan de manifeste historiciteit van normen en rechtvaardigheidsconcepten, maar ook aan de historiciteit van de types rationaliteit die daarin onderliggend aan het werk zijn.

2. 'Political Liberalism' : aanspraakreductie en theoretische heroriëntatie

In vergelijking met *A Theory of Justice* en in antwoord op de bezwaren die tegen de oorspronkelijke theorie zijn geopperd, heeft Rawls zijn positie in *Political Liberalism* op twee belangrijke punten bijgesteld. Aan de ene kant worden de initieel met de theorie verbonden aanspraken drastisch gereduceerd; aan de andere kant treedt er een theoretische asverschuiving op, waardoor het belang van de keuzerationaliteit wordt teruggedrongen ten voordele van het begrippenpaar 'reasonableness' en 'overlapping consensus'. Beide wijzigingen hangen samen, maar om redenen van de uiteenzetting, behandel ik hen afzonderlijk.

Reeds bij de lectuur van de eerste bladzijden van *Political Liberalism* valt op hoezeer Rawls zich moeite getroost om de aanspraken die hij met de nieuwe versie van zijn theorie verbindt binnen de perken te houden. En dit zowel ten aanzien van de universalistische pretenties van *A Theory of Justice*, als ten aanzien van het daar bij wijlen gesuggereerde quasi-deductieve verband tussen de keuzerationaliteit in de 'original position' en de normatieve optie voor de principes van 'justice as fairness'. Ik licht beide beknopt toe.

Het universalisme van *A Theory of Justice* wordt tegelijk ingeperkt over een tijd-ruimtelijke en een sociaal-differentiële as. De tijd-ruimtelijke inperking houdt in dat Rawls de reikwijdte van de geldigheid van zijn rechtvaardigheidstheorie beperkt tot de hedendaagse, westerse, op democratische leest geschoeide samenlevingen. De principes van 'justice as fairness', zo erkent Rawls nu, hangen immers ten nauwste samen met de fundamentele ideeën en overtuigingen van de publieke politieke cultuur van democratische samenlevingen (PL 13). Wat met zich meebrengt dat ze ook alleen voor het maatschappelijk debat dat dáár wordt gevoerd relevant zijn. Maar opvallender nog is Rawls' sociaal-differentiële inperking van de geldigheidsaanspraken van 'justice as fairness'. Herhaaldelijk insisteert Rawls op het feit dat de theoretische stellingnames in *Political Liberalism* uitsluitend betrekking hebben op het politieke als (relatief) autonome handelingssfeer, en dus ook enkel binnen dat domein aanspraak maken op geldigheid. Concreet betekent dit dat Rawls zijn rechtvaardigheidstheorie nog uitsluitend wil uitgeven als een *politiek* concept van (sociale) rechtvaardigheid, hier te situeren binnen het ruimere gedachtengoed van het *politieke* liberalisme (PL 7).

Rawls beoogt hiermee zijn rechtvaardigheidstheorie in dubbel opzicht af te grenzen tegenover wat hij 'comprehensive doctrines' noemt. Dit zijn, zoals de naam het zelf zegt, min of meer omvattende wereldbeschouwingen van religieuze, filosofische of morele aard, die deel uitmaken van de onderliggende leefwereldcultuur binnen de maatschappij, en die elk een eigen normatieve visie op mens en samenleving voorstaan. Rawls erkent vanzelfsprekend het bestaansrecht van dergelijke 'comprehensive doctrines' en beschouwt de pluraliteit ervan binnen één en dezelfde samenleving als kenmerkend voor constitutionele democratieën. Hij erkent tevens de rechtmatigheid van hun uiteenlopende, en soms tegengestelde rechtvaardigheidsopvattingen. Het onderscheid tussen die rechtvaardigheidsopvattingen en het rechtvaardigheidsconcept van *Political Liberalism* is volgens de auteur evenwel dat zijn 'theory of justice' niet gebaseerd is op of samenhangt met een omvattender mens- en wereldbeeld. Zijn rechtvaardigheidsconcept dient dus niet in morele, filosofische of andersoortige, maar uitsluitend in politieke zin begrepen. Die angstvallige schroom om mogelijk te verreichende pretenties te vermijden, brengt met zich mee dat het in *Political Liberalism* wemelt van het

adjectief 'political'. Steeds heeft het de negatief-strategische taak om aanspraken te reduceren, of het nu differentiërend wordt gebruikt ten aanzien van andere handelingssferen, dan wel als alibi voor het suspenderen van morele en andere waardeoordelen. De kwalificatie 'political' betekent steevast : opgelet, het gaat hier uitsluitend over het politieke domein, en dus mag je hier geen morele stellingname lezen. Die schort ik hier op. Dit heeft voor gevolg dat Rawls in *Political Liberalism* de neiging vertoont om zich via een negatieve strategie terug te trekken op een eiland, waarvan de positieve bepaaldheid onduidelijk wordt, en waarbij ook de dwarsverbindingen naar andere handelingsdomeinen uit het zicht verdwijnen. Anders geformuleerd : waar Rawls in *A Theory of Justice* te weinig terughoudend is inzake de aanspraken die hij met zijn theorie verbindt — waardoor hij zonder het te willen inaugurator lijkt van een nieuwe, universele en omvattende politiek-filosofische rechtvaardigheidsleer — dreigen de nu ingebouwde restricties hem elk recht van spreken te ontzeggen, van zodra het domein van het strikt politieke overschreden wordt. Vraag is natuurlijk of dergelijke restricties de theorievorming, laat staan de politiek-filosofische reflectie omtrent sociale rechtvaardigheid niet ten gronde hypothekeren ?

Met die drastische inperking van de reikwijdte van de problematiek verdwijnen dus wel de universalistische pretenties en krijgt *A Theory of Justice* een naam ('political liberalism'), maar vervalt ook de kracht en (minstens een deel van) de aantrekkingskracht van Rawls' politiek-filosofische onderneming. Want wat blijft nog over van de aanvankelijk gedurfde opzet om steunend op een rigied rationaliteitsconcept en een gerecycleerde contracttheorie een nieuwe, universele rechtvaardigheidsleer te ontwikkelen ? De thans gepresenteerde theorie dient zich dan ook veeleer aan als een exploratie van de principes van 'justice as fairness' als instrument (regulatieve idee) voor een kritische hermeneutiek van de hedendaagse, westerse, democratische politieke cultuur.

*

De belangrijke inhoudelijke verschuiving in *Political Liberalism* ten opzichte van *A Theory of Justice* is de verplaatsing van het theoretische zwaartepunt van rationaliteit naar redelijkheid ('reasonableness'),⁶ en parallel daarmee het aan belang winnen van de notie van 'overlapping consensus'. Aanleiding voor die ingrijpende wijziging is de bovenvermelde aanspraakreductie en de daaraan verbonden inperking van de oorspronkelijke problematiek tot het politieke vraagstuk van de sociale rechtvaardigheid. Sterk geschematiseerd verloopt Rawls' argumentatie als volgt. Kenmerkend voor democratische samenlevingen is dat er een pluraliteit aan redelijke, maar mogelijk incompatibele omvattende werelbeschouwingen ('comprehensive doctrines') naast elkaar bestaan. Onder 'redelijke'

doctrines verstaat Rawls doctrines die *redelijke* individuen kunnen onderschrijven. Redelijke individuen zijn dan weer individuen die bereid zijn om met anderen op 'faire' gronden samen te werken, en die bovendien de 'burdens of judgment' (PL 54-8) erkennen : het feit dat individuen het in morele kwesties op *redelijke* gronden oneens kunnen zijn (PL 58-9). 'Reasonable comprehensive doctrines' zijn dan ook wereldbeschouwingen die andere wereldbeschouwingen politiek en maatschappelijk niet trachten uit te sluiten. Aangezien nu elk individu er impliciet of expliciet een omvattende wereldbeschouwing op na houdt waarin ook steeds een visie verdisconteerd is op de wijze waarop de samenleving dient georganiseerd, bestaat de taak van het politieke liberalisme er volgens Rawls in "een concept van politieke rechtvaardigheid uit te werken voor een constitutioneel democratisch regime, dat de diverse redelijke omvattende wereldbeschouwingen [...] kunnen onderschrijven" (PL XVIII). En om alle twijfels inzake de opzet van *Political Liberalism*, onderscheiden van *A Theory of Justice*, weg te nemen, voegt hij er veelbetekenend aan toe : "De bedoeling is dus niet om deze omvattende wereldbeschouwingen te vervangen, of ze een ware fundering te geven" (PL XVIII; zie ook PL XV-XVII, 176-7). De bedoeling is alleen die politieke rechtvaardigheidsidee uit te werken, waarmee alle betrokken 'comprehensive doctrines' zich kunnen verzoenen, ongeacht de wijze waarop elk van deze wereldbeschouwingen deze idee voor zichzelf duidt, argumenteert en rechtvaardigt. De taak van het politiek liberalisme, zoals dat in *Political Liberalism* gestalte krijgt, is dus een 'overlapping consensus' te vinden rond een politiek rechtvaardigheidsconcept als een 'freestanding view' (PL 10) : als een visie, die alle doctrines kunnen onderschrijven zonder verlies aan identiteit, en die toch voldoende op zichzelf staat om gepresenteerd te kunnen worden los van elke verwijzing naar achterliggende, meer omvattende waardesystemen (PL 12). Dit rechtvaardigheidsconcept zal dan ook niet religieus, moreel, metafysisch of anderszins sluitend gefundeerd kunnen worden, aangezien het daardoor opnieuw verankerd zou worden in een particuliere 'comprehensive doctrine'. Binnen het politieke domein volstaat het dat een rechtvaardigheidsconcept redelijk ('reasonable') én voorwerp van 'overlapping consensus' is om politiek legitimeerbaar te zijn (PL 126-7).

Rawls' stelling in *Political Liberalism* is nu dat de principes van 'justice as fairness', zoals hij die aanvankelijk ontwikkelde in *A Theory of Justice*, een goeie kans maken het object te zijn van zo een 'overlapping consensus' (PL 9, 10), en dus mogelijk geschikt zijn om de impasse in het huidige publieke debat omtrent de basis van de sociale rechtvaardigheid uit het slop te halen en nieuw leven in te blazen (PL 368-9).

Nieuw in *Political Liberalism* is de wijze waarop de auteur de principes van 'justice as fairness' duidt vanuit de configuratie van een veelheid van 'omvattende wereldbeelden', de behoefte aan een 'overlapping consensus', en het criterium van redelijkheid. Vormt de erkenning van de pluraliteit van omvattende wereldbeelden nog het pendant van Rawls' aanspraakreducties in *Political Liberalism*, dan dragen de noties 'overlapping consensus' en 'redelijkheid' er de eigenlijke inhoudelijke vernieuwing. Daarom bekijken we beide noties meer van nabij.

De essentie van een 'overlapping consensus' is dat hij redelijk is : dat hij geen van de betrokken redelijke en omvattende waardesystemen uitsluit. Mogelijk object van een 'overlapping consensus' is dus alleen die politieke idee van sociale rechtvaardigheid, die alle betrokkenen — mogelijk om uiteenlopende redenen, maar — op grond van de eigen omvattende wereldbeschouwing kunnen onderschrijven. Dat betekent meteen, voegt Rawls eraan toe, dat men zo een 'overlapping consensus' niet mag begrijpen als een 'modus vivendi'. De gezochte 'overlapping consensus' mag immers geen tijdelijk en toevallig machtsevenwicht, geen pragmatische sociaal-politieke vrede zijn, maar men dient haar te voeden vanuit de intrinsieke waardekeuzes van de betrokken 'comprehensive doctrines' (PL 147-8). Inherent aan de notie 'overlapping consensus' is de verbondenheid ervan met de substantiële morele voedingsbodem van elk van de waardesystemen die aan het politieke debat participeren (PL 170-1). De reden daarvoor is dat Rawls het politieke rechtvaardigheidsconcept, dat voorwerp is van die 'overlapping consensus', als een moreel concept blijft beschouwen, en dat hij aan de morele fundering ervan wil vasthouden (PL 208). Daarenboven acht Rawls die terugkoppeling van het door alle betrokkenen onderschreven politieke concept van sociale rechtvaardigheid naar de onderscheiden 'comprehensive doctrines', als een noodzakelijke voorwaarde voor het bereiken van maatschappelijke eenheid en stabiliteit (PL 134, 147-9).

Vraag hierbij is natuurlijk waarom een 'modus vivendi' voor de politieke taak van een 'overlapping consensus' niet kan volstaan. Waarom kan een politiek onderhandeld evenwicht op grond van een samenspel van belangen en macht, politiek gezien, niet even efficiënt, stabiel of maatschappelijk bindend zijn als een 'overlapping consensus' die gemotiveerd wordt vanuit een diversiteit van morele basisovertuigingen ? Voor Rawls is het antwoord op die vraag duidelijk : hij is de 'modus vivendi'-gedachte ongenegen omdat de innerlijke logica ervan suggereert dat maatschappelijke eenheid en stabiliteit slechts mogelijk zijn als de contingente en tijdelijke beheersing van een principiële onuitroeibare conflictualiteit. Zijn substantieel-moreel alternatief van een 'overlapping consensus' is dan ook veeleer een soort geactualiseerde hegeliase 'Sittlichkeit', waarin weliswaar de pluralisering en verbroekeling van het maatschappelijke ethos wordt erkend, maar waarin toch de mogelijkheid niet uitgesloten wordt van een beperkte

maatschappelijke eenheid, gesteund op morele disposities en collectief gedeelde waarden. Onduidelijk blijft evenwel wat voor soort maatschappelijke eenheid Rawls concreet voor ogen staat : wat betekent het concreet dat individuen op morele gronden een bepaalde politieke organisatievorm op een dusdanige manier onderschrijven zodat een minimale maatschappelijke eenheid en stabiliteit gewaarborgd is ?

Hét onderscheid dat Rawls' geherdefinieerde positie van *Political Liberalism* ten opzichte van *A Theory of Justice* mogelijk maakt is echter het onderscheid tussen rationaliteit ('rationality') en redelijkheid ('reasonableness'). In vergelijking met 'rationaliteit', die Rawls hier blijft denken als een doelmiddelrationaliteit, vat hij de notie redelijkheid in kantiaans-hegeliaanse zin op : als die vorm van intelligent omgaan met realiteit, waarop men een beroep doet wanneer het logisch analyserende verstand zich in allerhande antinomieën verstrikt. Het redelijke is in dit opzicht complement van en correctief op het rationele, aangezien het ten allen tijde het perspectief op het geheel, op de totaliteit bewaart én in rekening brengt. Rawls interpreteert dit redelijk vermogen evenwel exclusief in morele zin, en brengt het daardoor zeer dicht bij wat Kant en Hegel als 'moralische Gesinnung' zouden omschrijven : de bereidheid (zoniet geneigdheid) om behalve strikt rationeel, ook steeds moreel te handelen, dit is de andere(n) in alle omstandigheden te ontzien. Redelijkheid staat dan ook niet tegenover rationaliteit — want zij is daarvan het complement — maar tegenover egoïsme : "De bereidheid om redelijk te zijn volgt niet uit het rationele, maar is er ook niet mee in tegenstelling. Wel is het niet te verzoenen met egoïsme, aangezien het verwant is met de bereidheid om moreel te handelen" (PL 49). "Wat rationele actoren missen is die particuliere vorm van morele sensibiteit die maakt dat ze zich willen engageren in een faire samenwerking op zich en onder condities waarvan redelijkerwijze mag verwacht worden dat de anderen ze als gelijken onderschrijven. Hiermee wil ik niet zeggen dat het redelijke de hele morele sensibiteit omvat, maar het omvat toch het aspect ervan dat samenhangt met de idee van faire sociale coöperatie" (PL 51). Kortom, redelijkheid brengt volgens Rawls de morele dimensie binnen in het strategisch-rationele handlingsverloop.

Het belang van het hier geïntroduceerde onderscheid tussen redelijkheid en rationaliteit ligt ongetwijfeld in het feit dat het Rawls toelaat de oorspronkelijke band tussen zijn 'theory of justice' en de rationele keuzetheorie lossier te maken (PL 53) en de principes van 'justice as fairness' uitdrukkelijker uit te zetten op de nieuwe sporen van de redelijkheid. Ogenscheinlijk verandert er daardoor niet zo veel. Uitgangspunt in *Political Liberalism* blijven immers, net als in *A Theory of Justice*, de twee principes van 'justice as fairness', inclusief hun onderlinge prioriteitsverhouding. En net als in *A Theory of Justice* wordt ook ditmaal Rawls'

versie van de contracttheorie, de 'original position', inclusief de 'veil of ignorance', van stal gehaald om via het 'filteren' van onze initiële morele intuïties de principes van 'justice of fairness' te genereren. Wie echter goed toekijkt, merkt dat het Rawls intussen niet meer gaat om aan te tonen dat deze principes een mogelijk effect zijn van een rationele keuzeprocedure. Hij wil vooral laten zien dat het redelijke principes zijn, in de bovengeschetste betekenis van het woord, met als centraal argument dat zij in aanmerking komen om het object te zijn van een 'overlapping consensus'.

Indien echter het zwaartepunt van de hele discussie op die manier verlegd wordt van de rationaliteit naar de redelijkheid, dient de vraag gesteld of dat niet onvermijdelijk impliceert dat de 'overlapping consensus' de centrale plaats van de 'original position' in de opbouw van de argumentatie stilaan overneemt? Indien dat zo zou zijn, heeft Rawls in *Political Liberalism* dan niet het oorspronkelijke project van *A Theory of Justice*, mogelijk zonder het zelf te weten of te willen, feitelijk opgegeven? Ik verklaar me nader. De verschuiving van de rationaliteits- naar de redelijkheidsaanspraak inzake de principes van 'justice as fairness' brengt met zich mee dat Rawls op zoek moet gaan naar een criterium van redelijkheid. Dit criterium vindt hij niet in de 'original position': de operaties van de keuzerationaliteit in de 'original position' blijven ook in *Political Liberalism* het criterium van rationaliteit. Rawls lijkt het criterium van de redelijkheid dan ook veeleer te situeren in het al dan niet in aanmerking kunnen komen van rechtvaardigheidsprincipes als object van een 'overlapping consensus'. Redelijkheid en mogelijk object zijn van een 'overlapping consensus' worden namelijk zo gelijklopend gedefinieerd, dat men het mogelijk object zijn van een 'overlapping consensus' haast als een operationele definitie van redelijkheid mag lezen. Wat voorwerp kan zijn van een 'overlapping consensus' is redelijk; wat redelijk is kan voorwerp zijn van een 'overlapping consensus' — althans wat politieke concepten van sociale rechtvaardigheid betreft. Daarbij rijst de vraag wat binnen die hertekende configuratie nog de rol is of kan zijn van het gedachtenexperiment van de 'original position'. Voor de eigenlijke thesis van *Political Liberalism* — de aantoonbare redelijkheid van de principes van 'justice as fairness' — is het steunpunt van de 'original position' in elk geval steeds minder essentieel. De dag namelijk dat Rawls op grond van alternatieve (filosofische, historische, sociologische en vooral politieke) analyses kan laten zien dat de principes van 'justice as fairness', gezien de respectievelijke waardeschalen van de betrokken 'comprehensive doctrines', goede kandidaten zijn om voorwerp te worden van een 'overlapping consensus', heeft hij meteen ook de redelijkheid ervan laten zien, en lijkt het steunpunt van het gedachtenexperiment van de 'original position' goeddeels overbodig.

De belangrijkste vooruitgang ten opzichte van *A Theory of Justice* bestaat echter onmiskenbaar in Rawls' thans nauwgezette en systematische differentiatie tussen het politieke probleem van de sociale rechtvaardigheid en de principes die procedurale oplossingen terzake kunnen aanreiken, enerzijds, en het probleem van de persoonlijke moraal, waardenstructuur, waardebeleving etc., anderzijds. Rechtvaardigheid en moraliteit worden zo op een duidelijke en consequente wijze gedissocieerd. Die dissociatie maakt dan weer een concept als 'overlapping consensus' mogelijk, dat op zijn beurt toelaat wereldbeschouwelijke en aanverwante conflicten in de politieke discussie omtrent sociale rechtvaardigheid uit de weg te gaan, zonder de divergente pluraliteit van morele standpunten terzake te miskennen.

Noten

¹Met dank aan Geert Demuijnck voor zijn kritisch commentaar bij een eerdere versie van deze tekst.

²J. Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford, Oxford University Press, 1990 ('1971). — Afgekort : TJ.

³In Rawls' optiek moeten we dit letterlijk nemen : *telkens* de 'veil of ignorance' wordt ingeroepen, bevinden we ons opnieuw in de situatie van de 'original position'. Dit laat Rawls toe — en hier krijgt de klassieke contracttheorie een extra dimensie — om het gedachtenexperiment van de 'original position' systematisch te hanteren als beoordelingscriterium van maatschappelijke keuzes inzake sociale rechtvaardigheid. Afhankelijk van het niveau waarop deze keuzes zich afspelen wordt dan een aangepaste 'original position' geënceneerd, waarin volgens een viertrapsmodel een steeds grotere 'tip' van de 'sluier van onwetendheid' wordt opgelicht, zodat de participanten beschikken over de nodige concrete informatie om op het betrokken niveau beoordelingsprincipes te kunnen opstellen voor de gemaakte of te maken keuzes (cf. TJ 200).

⁴De rationele keuzetheorie, ontwikkeld als reflectie op het handelen van economische actoren, zegt hoe we moeten handelen om onze doeleinden zo optimaal mogelijk te bereiken. Ze geeft dus aan welke handelingen in welke omstandigheden voor het bereiken van welke doeleinden, de meest rationele handelingen zijn. In dit opzicht is de theorie normatief; ze is dit niet in de zin dat ze niet zegt welke die doeleinden moeten zijn (cf. J. Elster, *Solomonic Judgements. Studies in the Limitations of Rationality*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 3-7). Omtrent de rationele keuze theorie, zie o.a. J. Elster (ed.), *Rational Choice*. New York, New York University Press, 1986.

⁵De term 'maximin' staat voor 'maximum minimorum' : het meeste van het minste, het beste uit het slechtste. Het is de regel waarbij in situaties van onzekerheid, keuzes worden gemaakt door het afwegen van de minst gunstige effecten van mogelijke alternatieven. In dat geval opteert men voor het alternatief waarvan het minst gunstige effect toch nog beter uitvalt dan de minst gunstige effecten van de overige alternatieven (TJ 152-4).

Zowel de term als het concept zijn reeds aanwezig in *A Theory of Justice*, maar staan er in de schaduw van het concept van rationaliteit als rationele keuze (cf. 'theory of rational choice'). In *Political Liberalism* gebeurt in zeker zin het omgekeerde : de noties 'redelijk' en 'redelijkheid' treden nu op de voorgrond ten koste van het oorspronkelijke rationaliteitsbegrip.

PERSONALIA

- Antoon Braeckman* verzorgde de geannoteerde vertaling van Schellings *Filosofische brieven over dogmatisme en criticisme* (Kampen, Kok Agora, 1992), hier in de *UvM* besproken (vol. 9, nr. 4, pp. 264-266).
- Koen Raes* is (in samenwerking met Freddy Mortier) de auteur van *Een kwestie van behoren. Stromingen in de hedendaagse ethiek* (Gent, 1992), hier in de *UvM* besproken (Vol. 10, nr. 3, pp. 217-218).
- Guido Vanheeswijck* publiceerde onlangs *Metafysica als een historische discipline* (Assen, Van Gorcum, 1993), hier in de *UvM* besproken (vol. 10, nr. 2, pp. 138-140), alsook *Lachen om de wereld* (Kapellen, Pelckmans, 1993), hier in de *UvM* besproken (vol. 10, nr. 4, pp. 281-283).
- Cornelis Verhoeven* is de auteur van twee boeken die in het voorjaar van 1995 bij Ambo (Baarn) zullen verschijnen : *Het geheugen herdacht. Variaties op het thema 'herinnering'*, en : *Aristoteles' Metafysica - Kleine Alfa*.

Binnenkort in De Uil van Minerva

- Panajotis Kondylis, *Slechts intellectuelen menen dat intellectuelen de wereld beter begrijpen dan anderen* (vraaggesprek met Martin Terpstra)
- Paul Cortois, *Snow en de 'twee culturen'-discussie : dertig jaar later*
- Désirée Verweij, *De kracht van de kwetsbare dissonant*
- Guido Vanheeswijck, *Wie lijdt aan zijnsvergetelheid ?*
- Karin de Boer, *De greep, de overhandiging en andere gebaren.*